

Kayseri’de Güherçile İmalâtı ve Barut Fabrikası

Halit Erkiletliođlu

Onaltıncı yüzyıldan itibaren harp sanayiinde çok önem taşıyan güherçile, formülü KNO₃ olan bir potasyum bileşimidir (Potasyum nitrat). Doğal halde kayaçlarda ve mağaralarda oluşan beyaz renkli kabuksu yapıda bulunur. Potasyum nitrat; Kükürt ve odun kömürü ile belirli oranlarda karıştırılmasıyla karabarutu oluşturur.

Osmanlı toprakları dâhilindeki Kayseri Sancak merkezinde, şehir çevresinde ve çevre köyler arazilerinde güherçile ve alçı taşı madenleri bol miktarda bulunuyordu. Ocaklardan getirilen ham madde, buralarda kurulmuş olan güherçile kârhanelerinde işleniyordu. Bu sebeple güherçilenin değerlendirilmesinde Kayseri’de bulunan güherçile imalâthanesi gayet önem taşımaktaydı.

Hicri 978-979, (M/ 1570-1572) tarihli Mühimme Defteri kayıtlarına göre Kayseri’de güherçile nazırlığı görevini Ali Çavuş, Kayseri güherçile müfettişliğini ise Akdağ kadısı Mevlâna Hama’nın yaptıkları belirtildiğine göre güherçilenin işlenmesine bu erken tarihlerde başlanılmıştı. Nazır Ali Çavuş döneminde Kayseri’deki güherçile işlenen köylerin arazisinden geçen (978/1570) Erkad taifesinin koyun sürüleriyle toprağın yüzeyinde oluşan ince güherçile tabakasını çiğneyerek dağıttıklarından, reaya güherçile toprağı toplayamamış ve durum divân-ı hümayûna aksedecek boyutta bir şikâyet konusu olmuştu¹. Bu bilgilere ilâveten 1629 tarihli bir kayıтта, Konya, Kayseri ve Niğde sancaklarındaki güherçile kârhanelerinin yıllık üretim kapasitesi toplam “bin kantar” barut olarak tesbit edilmişti.

Reâyâ’yakârhâneye getirdiğı odun ve toprak karşılığı olarak, mirî fiyat üzerinden ücret ödenmekteydi. Devlet mal ve hizmet alımlarında kendisi tarafından belirlenen mirî fiyat üzerinden ödeme yapma eğilimindeydi. Genelde de mirî (resmî) fiyat ile piyasa fiyatı arasında ciddi bir fark bulunmaktaydı. Hatta bazen carî fiyat mirî fiyatın 3 katı kadar olabilmekteydi. Ancak söz konusu alıcı devlet olduğu ve üreticinin de başka bir alıcıya güherçile satması yasak olduğu için, üretici mirî fiyata razı olmak zorundaydı. Nitekim 1640–1641 yıllarında Karaman Eyaleti, Bozok Sancağı, Zamantu ve Palas Kazası’ndakireâyâkârhânelere gerekli olan odun ve toprağı temin etmekle görevlendirilmiş ve hizmetleri karşılığında dörder akçe ücret almaları uygun görülmüştü. Karaman Eyaleti’ndeki yerel görevlilere 1673 yılında gönderilen bir hükme göre; kârhânelere örü (etrafi çit, duvar veya ipe çevrili alan) tayin edilen yerlerdeki reâyâ, kârhânelerin odun ve toprak ihtiyacını karşılamakla yükümlü iken, bu yükümlülüklerini yerine getirmek istemedikleri, bu durum üzerine; reâyânın eskisi gibi kârhânenin odun ve toprak ihtiyacını karşılaması ısrarla emredilmekteydi. Benzer mahiyette diğer birkaç hükme göre; Karaman Eyaleti’nde bulunan Kayseri, Aksaray ve Larende’dekireâyâ, kârhâneye vermekle yükümlü oldukları odun ve toprağı vermek istememişler, bahane olarak ellerinde kendilerinin muâfiyetlerini gösteren emr-i şerif olduğunu ileri sürmüşlerdir. Devlet, reâyâ’ya yükümlülüklerini hatırlatarak toprak ve odunun kârhânelere ulaştırılmasını emretmiştir. Yine Karaman, Bozok, Kayseri, Develi, Şücaüddin kazalarının reâyâsıkârhânelere odun, toprak ve çam kerestesi temin etmekle görevlendirildiklerinde; bu yükümlülükleri karşılığında dörder akçe ücret almaları uygun görülmüştü. Reâyâ, gücü ölçüsünde kârhâneye odun ve toprak taşımakla yükümlüydü. Fakat bir diğer yandan da yerel görevliler bu vazifenin halka zulüm olacak derecelere vardırılmaması konusunda uyarılmaktaydılar. Kârhânelerin ihtiyacı karşılandıktan sonra halktan toprak ve odun talep edilmemesi için

¹ 12 Numaralı Mühimme Defteri (978- 979/1570–1572) Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 1996, s. 112.

devlet görevlilerinin uyarıldığını gösteren bazı kayıtlar bulunmaktadır. Meselâ, Kayseri'deki kârhânenen, kârhânenin ihtiyacı olan 2.000 kantar odun (yaklaşık 461.520 kg) ve kifâyet miktarı toprak dışında reâyâdan toprak ve odun talep edilmemesi istenmiştir².

Bütün bu belgelerle; Kayseri Güherçile Kârhanesi'nin 16. Yüzyıl sonlarından itibaren üretim yaptığı anlaşılmaktadır.

Daha sonraki yıllarda devletin güherçile ihtiyacının en önemli kısmı Kayseri Güherçile fabrikasından getirilmeye devam ederken, Osmanlı İmparatorluğunda İhtiyacın artmasıyla alternatif üretim maddeleri aranmış, koyun gübresinin güherçile bakımından zengin olduğu anlaşılmış ve bu gübreden güherçile üretilip üretilmeyeceği araştırılmıştır. Nitekim İstanbul Baruthânesi civarındaki Subaşı Köyü'nde, 1795–1796 yıllarında nemli mağara duvarlarındaki güherçile tabakalarından ve koyun gübresinden 2 torba numune alınarak şerbeti çıkarılmış; şerbet, 2 çeki (452 kg) odunla kâl edilerek toplam 300 dirhem (962,1 gr) kaliteli güherçile üretilmiştir. Yapılan hesapta, güherçilenin bir kıyyesinin devlete 35 paraya mal olduğu anlaşılmıştır. Bu masraf, Anadolu'dan getirilen güherçilenin maliyetine yakındı. Aynı tarihlerde Kayseri'den baruthaneye gönderilen güherçilenin bir kıyyesinin (1283 gr=400 dirhem) devlete mâliyeti 25 para, Iğın'dan gönderilenin maliyeti ise 30 paraydı. Fakat Anadolu'dan gelen güherçile saf olmadığından, baruthanelerde tekrar işlenmekte ve yarı yarıya fire vermekteydi. Bu durumda koyun gübresinden üretilen güherçile, (nakliye ve ikinci bir işleme masrafı yapılmadığından) Anadolu'dan getirilen güherçileye göre daha düşük bir maliyetle üretilmiş ise de miktar olarak toplam ihtiyacı karşılamaktan uzak olduğu için Anadolu ocaklarında güherçile üretimine devam edilmiştir.

Venedik ve Erdel savaşları için gerekli olan askeri ihtiyaçların temini hazırlıklarını yapmıştır. Bu hazırlıklardan olarak 1656 (1068) senesi cemaziyel evvel ayında Kayseri sancağında bulunan Yeniçeri Ordusunun 6. Bölüğüne bir zabıt ve kethuda 135. Sipahi bölüğüne de Yusuf Ağa tayin edilerek bu iki birliğin toplânıp savaşa gönderilmesini sağlamıştır. Karaman Eyaleti Valisi Seyid Ahmed Paşa'yı görevlendirilmesi ile Hasan Paşa, savaşa lazım olan barutu temin etmek üzere Mehmed Ağa'yı tayin etmiştir. Kayseri güherçile ocaklarından güherçile, mühimmat, yeterli yeniçeri askeri, sipahi ve 400 adet yetiştirilmiş lağımcı eri temin edilerek 1656 (1068) senesi şabanın 15'inde sevk olunmuştur. Ayrıca Sipahi Serdari Abdülkerim Beyzâde Kemâl bey'in 13.130 akçe yardım etmesi, Lala Seraceddin Medresesinin müderrisi müftü Ahmet Efendi, ülemadan Abdüsselâm Efendizâde Abdülbâki Efendi, Nasuh Efendizâde Abdülkerim Efendi, Şeyh Tennûri ahfadından Şeyh Kasım Efendi, Şehzâde Abdürrahim Efendi, Şeyh Mehmed Efendi ile Kayseri'nin ileri gelenlerinden Şah Efendizâde Seyid Ali Efendi, Sipahi ikinci Serdari Mevlevîzâde Süleyman Ağa, Yeniçeri Serdari 38 bölükten Hasan Ağa, Mahmud Kadı ahfadından Koca Bey gibi değerli şahısların yardım ve dualarıyla sefer hazırlıkları tamamlanmış ve 1657 (1068) senesi şaban ayının 28.günü Edirne'ye doğru yola çıkarılmıştı.

“Cezire-i Girit Seferi İçin” gibi defalarca tekrarlanan emirle asker istenen 42 sancağın arasında Kayseri de bulunmaktaydı. Devletin bu talebi üzerine 94 muharip asker ile 17 harçlıklıdan ibaret olmak üzere toplam 111 asker Girit Kandiya kuşatmasına gönderilmiştir. Daha sonra da devam eden bu asker ve mühimmat talebi fermanlarını karşılamak üzere bazı şahıslara özel yetkiler verilmişti. Meselâ 23 ocak 1655 tarihinde Kayseri'de Kapıcılar Kethüdası Mehmed Ağa görevlendirilmişti. Yine Kayseri Sancağı Mutasarrıfına gönderilen Nisan 1656 tarihli fermanla “*harp ve cenge kadir bahadır*

² İnce Yunus, Kârhânenen Baruthâneye Karaman Eyaleti'nde Güherçile Üretimi, Osmanlı Bilimi Araştırmaları, XIII/1 (2011) s.22

adamların bu seneki donanma-yı hümayunumda bulunsun, ruz-ı hazardan önce tersane-i amirede hazır bulunup vezir Kapudan Mustafa Paşa'nın donanmasına dâhil olmaları" istenmekte idi³.

Haziran 1663 tarihli başka bir fermanda da "Kayseriyye Sancağında bulunan askerler orduya çağrılıp katılmazlarsa kadı tarafından gereğinin yapılması" emredilmekteydi. 20 Zilhicce 1078 (Haziran 1668) tarihli ferman ise şöyleydi:" Taraf-ı Saltanat-ı Aliye'den Anadolu'nun tevaif-i askeriyesi Girit Ceziresi Sefer-i Hümayununa ihraca memur olan Mehmed Paşa Hazretlerine mübaşir tayin olan Ahmed Ağa, Medine-i Kayseriyye mahallesinden gelip Liva-i Kayseriyye Mutasarrıfı Hızır Paşa'nın müsellimi ve kethüdalari ve yeniçerileri , ayan-ı vilâyet ve ahali-i memleket ve sair iş erleri her biri sefer-i hümayunuma gitmeğe ilzam ve teahhüde eyle"⁴

Osmanlı Devleti'nin karada ve denizde devam eden bu savaş yıllarında barut en önemli ihtiyaç malzemesi idi. Karaman Eyaleti'nde barutun ana maddesi olan güherçile elde edilen yedi güherçile kârhanesinden en önemlisi ise Kayseriyye Güherçile Kârhanesi'ydi. Buradan güherçile nakli için sık sık fermanlar gönderilmekteydi. Bu maksatla H/1079 (M/1669) tarihinde: "Kandiye Kalesi için ziyade baruta ihtiyaç olub H/ 1079 senesine mahsub olmak üzere 600 akçe nüzul bedellerinin 100 akçesini dörder vukiyye halis güherçile irsal olunması ve Kayseriyye'nin 512.5 ve rub'hanesinden her bir hanesinden 100 akçelik güherçile irsâl olunsun. Güherçile bulunmaz denmeyerek toplam 2051 vukiyye güherçile-i halis gönderilmesi"⁵ fermanı gönderilmişti.

Girit Seferi devam ederken Şehirdeki güherçileden zengin alanlardaki güherçile toplanıp Kayseri'nin çeşitli bölgelerinde bulunan Kalhânelere getiriliyordu. Güherçilenin halis hale gelmesi için gerekli olan odun yine halk tarafından temin ediliyordu. Odun ve toprak için ilgili köy ve mahalle halkı görevlendirilmekteydi. Her hane kantarına 4'er akçe para veriliyor veya vergi karşılığı olarak defterlere kaydediliyordu. Aynı şekilde bazen her bir haneden 7'şer kantar odun vermeleri de istenmekteydi.

Kalhanâdaki kazanlarda halis hâle getirilen güherçile yine hasırlara ve çuvallara yüklenerek (hasır ve çuvallarda yine yerli halktan temin ediliyordu) develer ile Bor'daki baruthaneye gönderiliyordu. Devlet Kayseri'de bulunan bazı köy ahalisini (Çırlavuk gibi) sadece güherçile temini hususunda görevlendirmişti. Odun için görevli olan köyler ise Efkere, Bünyan, Tomarza, Kiçibürüngüz idi.

Kalhânelerde elde edilen güherçilelerin barut haline getirilmesinden sonra savaş sahalarına gönderilmesi gerekiyordu. Bu ulaşım işi de yine bölge halkının katkılarıyla sağlanmakta idi. Nitekim barut ve güherçilenin taşınması için gerekli olan çuvallar 150 çift harar, 2.000 adet keçe, 1.000 adet meşinin Kayseri'den Karaman'a gönderilmesi gerekiyordu. Aynı şekilde güherçile ve barut yüklü çuvallar develere yüklenerek istenilen bölgelere gönderiliyordu. Zaman zaman Cephane-i amireye gidecek olan barut için kiralık develer temin edilmesi ve Kayseri Sancağı'ndan birçok deve gönderilmesi istenmekte idi. Develer 8 kuruşa kiralanmaktaydı. Bu işlemler bazen şikâyetlere sebep olmaktadır.

Anlaşılaçağı üzere Kayseri'den temin edilen güherçilenin Kalhâneye getirilmesi, burada yine görevlendirilen kişilerce odun temin edilmesi ve kal hâline getirilen güherçilenin Karaman'a ve orada yapılan barutun savaş meydanına taşınmasında bölge halkının emeği çok büyüktü. Zaman zaman parası verilerek bazen de avâriz (olağanüstü

³ Selçuk Hava, Kayseri Sancağı ve Girit Seferi'ne Katkısı, Erciyes Üniversitesi, Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Yay. 8 Kayseri. s.57

⁴ Selçuk, A.G.E. s. 58

⁵ Selçuk, A.G.E. s. 60-61

hallerde halka yüklenen malî, aynî ve bedenî vergi) ve nüzül (sefere çıkacak ordunun iaşesi için toplanan vergi) vergisinin karşılığı olarak bu hizmetler Kayseri halkı tarafından yerine getirilmiştir.

O yıllarda Kayseri’de üretilmekte olan güherçile, yılda 200 kantar miktarında İstanbul’a gönderilmekteydi. 1778 tarihinde Kayseri’nin bu taahhüdünü yerine getirmediği görülünce bir emr-i alişan yazılarak bu taahhüd Kayseri’de ileri gelen 60 kişinin kefaletine ve 10000 kuruş cezaya bağlanmıştı. Ancak bu tarihte güherçile ustası sayısı sadece 20 kişiye düştüğünden Kayseri halkı sadece 100 kantar güherçile imal edebileceklerini geri kalan miktarın affedilmesini istemişlerdi. Bu istek kabul edilerek Kayseri’deki güherçileciler şeyhi Akbıyıkoglu ve Kethüda bu işle görevlendirilmişlerdi⁶.

III. Selim (1789-1807) Osmanlı tahtına oturduğu zaman Osmanlı İmparatorluğu toprak itibarıyla dünyanın en büyük devleti idi. Anadolu, Trakya, Bulgaristan, Sırbistan, Romanya (Eflâk Buğdan), Arnavutluk, Karadağ, Yunanistan, Kafkasya, Irak, Suriye, Filistin, Hicaz, Mısır, Tarblusgarp, Tunus, Cezayir, Osmanlı Devleti hudutları içinde idi. Karadeniz Marmara, Ege Denizi ve Kızıldeniz tam manası ile birer Türk denizi idi. Akdeniz’in de dörtte üçünde Türk bayrağı dalgalanıyordu.

Dünya’nın en büyük imparatorluğu olan ülkenin alanı 15 milyon kilometre karenin üzerinde, nüfusu ise 25 milyon kişi civarında idi.⁷ Ancak koca imparatorluk birçok sıkıntılar içinde idi. Bir tarafta Anadolu ve Rumeli, âyân, ağa ve derebeylerin zulmü, diğer taraftan Rusya ve Avusturya ile yapılan savaşların yüklendiği malî yük halkı inim inim inletiyordu. En önemlisi devletin güven bütünlüğünü sağlamak görevini üstlenmiş olan zorbalar devletin sırtındaki en ağır yük olmuştu. Devlet ve halk, ordu denilen bu başıbozuk takımı için çalışır hale gelmişti. Nitekim III.Selim tahta çıktığı anda ülke bütünlüğünü korumakla görevli olan 400.000 Yeniçeriden sadece 60.000 kadarı görevi başında bulunuyordu. Bunlardan da yalnız 25.000 kadarının savaşlara katıldığı anlaşıyordu.

Yeniçeri ismini taşıyanların çoğu asker değildi. Her sınıf halktan “Yeniçeri” sıfatını kazanmış kimseler vardı. Bu sıfat ya babadan geçmiş veya para ile satın alınmıştı. Bu sebeple Yeniçeri Ocağı askerî vasıftan çok mâli ve iktisadî bir kuruluş olmuştu. Nitekim III. Selim, bu durumu bir Hatt-ı Hümayunda şöyle belirtmiştir.;

“Allah Allah bu ne keyfiyettir. Her şeyde hak setrolunmuş, Traş için huzuruma gelen berberlerden ikisi topçu esamemiz (ismimiz) var deyü naklettiler. Asker denilse ne yapalım sefere gidecek vazifeli askerimiz yok cevabı verilir. Tahrir olunsun denilse, beytülmalde akçe yok denilir. Buna bir çare denilse şimdi vakti değildir. Ocaklara taarruz olunmaz denür. Biz demeliyiz ki esame herkesin elinden alınsın. Ama mahlûlu oldukça ehline verilsin, eğer söz hakkı değilse razı olunmasın Hakka razı olup muin olmayanı Allah kahreylesün. İşte böyle memleket elden çıkıyor.”⁸

Bütün dünyada reform rüzgârlarının estiği bu asırda; Rusya’da Büyük Petro’nun düşüncü, yaşayış ve çalışma bakımından reformları, Amerika’daki İngiliz sömürgelerinin isyan bayrağı açmaları, Fransız ihtilali, İngiliz Adaları’nda yeni üretim ve iktisat sistemlerinin temellerinin atılması kömürün sanayi de kullanılmaya başlanması buharın makineye uygulanması muhakkak ki III. Selim’i hareket geçirecek olan önemli faktörler olmuştu. Yukarıda bahsedilen Yeniçeri Ocakları’nın durumunu değiştirmek veya yeniden bir ordu kurmak, o günün en önemli meselesi olmalıydı. “Yeni Düzen” ismi altında, Avrupa usulünde

⁶Özkaya, Yücel 18. Yüzyılın İlk Yarısında Yerli Ailelerin Ayanlıkları Ele Geçirışleri ve Büyük Hanedanlıkların Kuruluşu, Belleten sayı: 168 Ank. 1978, s.315.

⁷ Karal, Enver Ziya, Selim III.’ün Hat-tı Hümayunları T.T.K. Basımevi, Ank. 1988, s.1

⁸ Tarih-Cevdet, c. IV, s.284-285.

©Tüm hakları saklıdır. Yazılı izin alınmadan basılamaz, çoğaltılamaz, kopyalanamaz, dağıtılamaz. Sadece kaynak göstermek kaydı ile atıfta bulunulabilir.

talimli asker yetiştirilmesi, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması şeyhülislâm ve ülema nüfuzunun kırılması, Osmanlı Devleti'nde sanatta, ilimde, askerî konularda ziraatte, ticaretle ve medeniyette islahat yapılması fikri III. Selim'in hedefleri haline geldi.

Avusturya ve Rusya ile sulh imzalandıktan sonra Koca Yusuf Paşa orduyu hümâyun ile İstanbul'a döndüğünde, Avrupa talim ve terbiyesinden anlayan birkaç adamı da beraberinde getirmişti. Bunlarla görüşmelerinden sonra Levent Çiftliği'nde az sayıda nefer toplatılarak bunların Yusuf Paşa'nın getirdiği öğretmenler tarafından talim ettirilmelerine karar verilerek derhal uygulama başlatılmıştır. Önce Yenciçeriler'in genç olanlarının da bu birliğe katılmaları istendiği halde, Yeniçeriler yanaşmayınca Nizam-ı Cedid'in ayrı bir ocak halinde kurulması emredildi.

Anadolu'da bu yolda hareket geçilerek Padişah'ın itimada değer bir adam olan Karaman Valisi Abdurrahman Paşa'dan vilâyet ve kasabalardan talim için çıkarabileceği piyade askeri sayısı soruldu.

Abdurrahman Paşa'nın cevabı şöyleydi;	
Konya ve kazalarından	1000 Piyade
Niğde Sancağı	1000 Piyade
Kayseri Vilâyeti	2000 Piyade
Ankara	2000 Piyade
Hamideli'ne bağlı Yalvaç ve Karaağaç	200 Piyade
Alâiye	800 Piyade
Karaman	150 Piyade
Kasaba	150 Piyade ⁹

Bütün bu hazırlıklardan sonra Anadolu'da talimli asker yetiştirme faaliyet başlatıldı. Bu sıralarda barut imalâtında kullanılan güherçile ihtiyacı çok fazla idi. İstanbul, Gelibolu ve Selânik baruthanelerinde imâl edilen siyah barutun kalitesiz olması sebebi ile 1792 senesinde Kayseri Kadısı, Bozok Mutasarrıfı Cabbarzâde Süleyman, Niğde, Bor, Kayseri, Bozok sancağındaki güherçile yapılan köy ve nahiyelerin kadı ve naiblerine birer hatt-ı hümayun gönderilerek "barutun kalitesine" dikkat etmeleri İngiltere ve Felemenk barutu ayarında barut imâl etmeleri" hatırlatılmaktaydı. Ayrıca elde edilen güherçilerinin, kaçak olarak, yabancılar ve vurgunculara satılmaması, evlerde stok yapılmaması ve Kayseri'deki güherçile miktarının belirlenmesi isteniyordu.

Ondokuzuncu yüzyılda da Kayseri, barutun ana maddesi olan güherçilenin en kalitelisinin elde edildiği merkezlerden biri olmak vasfını devam ettirmekteydi. Nitekim 6 Eylül 1802 tarihli bir fermanla "baruthane nazırlığına her sene gönderilmesini gereken güherçilenin eksik gönderilmesi sebebi ile 124.860 okka adi güherçilenin hemen tamamlanması" tamim ediliyordu.¹⁰

Yine barutun ana maddesi olan güherçile daha çok, Çaparzade Süleyman Bey tarafından kendi hâkimiyet alanı olan Kayseri, Aksaray ve Ankara'dan satın alınmaktaydı. Anılan yerlerden, 1808-1811 yılları için temin edilecek güherçile madenin İstanbul'a nakli ile ilgili Süleyman Bey'e gönderilen Hüküm-ü Şerif'te; "güherçilenin hassas bir maden olması sebebiyle nakliye işinde istihdam edilecek şütüranın (develerin) mevsim-i sayfta (yaz mevsiminde) yüke elvermeyeceğinden bahar mevsiminde yola çıkacak şekilde tertip

⁹ Karal Enver Ziya, Selim III, Hatt-ı s.53

¹⁰ Özkaya, s. 316.

edilmesi” istenmiştir. Taşıma işinde yine Bektik aşiretinden kiralanan hayvanların kullanıldığı bu güherçilenin nakliyesinde bir gecikme veya aksama durumunda, bunun Baruthane-i Amire'nin belli bir süre kapalı kalmasına sebep olacağı da belirtilmiştir.

Kayseri civarındaki ocaklardan getirilen ham madde, buralarda kurulmuş olan güherçile kârhanelerinde işleniyordu. Keza, Zamantı çevresindeki köyler de güherçile işlenen yerler arasındadır. Meselâ; 1325/1907-1908 yıllarında Kayseri ve çevresinde bulunan topraklarda işlenmek üzere 100 adet ocak açılmış, açılan bu ocaklardan 150.000 kıyye güherçile elde edilmiştir. Bunun 5.000 kıyyesi zayi olmuş ise de geriye kalan 145.000 kıyyesi kullanıma sunulmuştur. Diğer yerlerde olduğu gibi Kayseri'de bulunan güherçile ocakları ve güherçile fabrikası devletin sıkı denetimi altında yürütülmekteydi. Kayseri'deki güherçile fabrikası, 1826 yılından itibaren Tophane Müşiriyet-i Celilesi'ne¹¹ bağlı olarak faaliyetlerini sürdürmeye devam etmiştir.

Güherçile ham maddesi, ocaklardan getirildikten sonra toprak ve benzeri yabancı maddelerden ayıklanması için bol su ile defalarca yıkanması ve kaynatılması icap etmektedir. Bu sebeple güherçile ham maddesi önce su sıcaklığının 18 derecede tutulduğu dört ayrı havuzda yıkanıp eritiliyor, yıkama işlemini takiben büyük lengerlere (kazanlara) doldurularak 60-70 derecelik bir hararete kaynatılıp tulumlarla dondurulacağı havuza aktarılıyordu. İlk havuzda 30-35, ikinci havuzda 20-25 dereceye kadar çalkalanan güherçile şerbet havuzundan sonra kazanlarda kaynatılıp tuzu çıkarılıyor, suyu buharlaştırılıp saflaştırıldıktan sonra fiçılara doldurularak yıkanıp, kârhanede hamlığı giderilinceye kadar eritilip kalıplara boşaltılarak barut imaline uygun hale getirilirdi. Kayseri'de elde edilen güherçileler Kayseri kalesinde muhafaza edilmekteydi.

Bu kazanların ve havuzun su ihtiyacını gidermek üzere ise önceleri **Hüseyin Bey Çeşmesi**'ne müracaat edilmiş, ancak daha sonraları güherçile kârhanesinin üst yanına yapılan birkaç dükkân bu suyu kirletmeye başlayınca güherçile kârhanesi bundan zarar görmeye başlamıştır. Bu durumun düzeltilmesi için Kayseri Kadı'sına yazılan hükümle şehir suyunun bir miktarı sadece güherçile fabrikasına tahsis olunmuştur.

Güherçile üretimi için kükürde ilaveten kömür ve oduna ihtiyaç duyulmakta olup, kükürdün beher kıyyesi 30 paraya mal olurken söğüt kömürünün okkası ise 3 kuruşa satın alınmaktaydı. Güherçile imali için gerekli olan odun adet olduğu üzere reayaya (gayri Müslümlere) taşıtılmaktaydı. Yine Güherçile kazanlarını, odun ve sair ihtiyaçlarını ve güherçile toprağını taşımak üzere, daha ziyade o civarda bulunan köylerde yaşayan, reaya istihdam olunmuştur.

Diğer güherçile kârhaneleri gibi Tophane-i Amire Müşiriyeti'ne bağlı olan ve oradan gelen talimatlara göre yönetilen Kayseri Güherçile Fabrikası'nda, tespit edebildiğimiz kadarıyla, müdür, kâtip, mülâzım, ambarcı ve bir kısım müstahdem görev yapmışlardır.

Kayseri Güherçile Fabrikası'nın büyük bir kârhane olması dolayısıyla belirli bir işçi sayısına ihtiyaç duyulmuştur. Bundan dolayı da çalışanlar arasında sıradan fertlere rastlamanın yanında hisar erleri ve emekli sipahiler gibi muayyen sınıftan işçiler de görmek mümkün olmuştur. Gerek kârhanenin büyüklüğünden ve dolayısıyla işçiye olan ihtiyacından dolayı ve gerekse devletin güherçile üretimine vermiş olduğu ehemmiyetten ötürü güherçile ocaklarında ve kârhanede çalışanlar bir kısım imtiyazlara sahip olmuşlardır.

¹¹1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın ortadan kaldırılmasıyla Topçu Ocağı adı kaldırılmış ve bu tarihten itibaren *Tophane Müşiriyeti* olarak varlığını sürdürmüştür.

1864 yılında “Güherçile Fabrika-yı Hümayunu” Devlet güherçile fabrikası haline getirilmiştir. Hacıklılı camisinin kuzey bitişiğine 1547 yılında yaptırılan imârethanede faaliyet gösteren bu fabrika, imparatorluk içinde barut imalinde önemli bir hammadde olan, güherçile elde eden önemli bir kuruluş olmaya devam etmiştir.

Kaynaklarda Kayseri Güherçile Fabrikası'nda 1871-75 yılları arasında İstefan Efendi isimli Hristiyan bir şahsın müdürlük yaptığı aynı yıllara ait salnamelerde belirtilmektedir. Fabrikada üretilen mal, niteliği itibarıyla önemli bir askeri materyal olduğu halde (güherçilenin barut üretiminde kullanılması), Kayseri Hristiyanlarının ‘sivil’ olarak askeriye hizmeti yapabildiklerini göstermektedir¹².

1880 yılında yörede fabrika olarak nitelendirilen tek kuruluş şehirdeki Devlet güherçile işletmesidir. Hammadde, şehrin civarındaki topraklardan yöre ahalisi ve reaya tarafından ilkel yöntemlerle elde edilerek okkası 2,5 ya da 3 kuruştan devlete satılır ve daha sonra adı geçen imalâthanede yıkama ve damıtma vs. yollarla rafine bir hale getirilerek barut yapımı için İstanbul'a gönderilir. Yıllık üretim, 4.000 Osmanlı lirası değerinde yaklaşık 80.000 okkadır.

1900 Ankara Vilâyet Salnamesi'ne göre, bu tarihte şehir merkezinde toplam 10223 adet hane vardı. Ayrıca 1 hükümet konağı, 1 askeriye dairesi ve 1 cephanelik bulunduğu belirtilmiştir. Diğer binalar ise; 3722 dükkân ve mağaza, 120 fırın, 30 han, 11 hamam, 250 ambar ve samanlık, 1 kıraathane, 1 belediye konağı, 1 gureba hastahanesi, 2 kütüphane, 39 medrese, 31 tekke ve zaviye, 150 cami ve mescid, 1 idâdî, 3 erkek ilkokulu, 1 kız ilkokulu, 58 sıbyan mektebi, 1 güherçile fabrikası ve 8 kilise bulunuyordu.

1908 yılına gelindiğinde güherçile konusunda bazı sıkıntılar yaşanmaktaydı. Bu sıkıntıların aşılması için Osmanlı Meclis-i Mebusanı'na bu dönem seçilen Hacı Kasım Efendi'nin verdiği teklif görüşmesi şu biçimde gelişmiştir:

İçtima: 28 1 Şubat 1324 Celse: 1 (Malî-Rumî 1908) tarihli oturum

7. — Kayseri Mebusu Hacı Kasım Efendinin; Kayseri'deki güherçile müstahsilinin istihkaklarının, düyunu gayri muntazamaya ithal edilmeyerek tediyesi hakkındaki takriri.

REİS — Takrir okunacaktır.

Reis Efendi Canibi Samilerine. Saadetlü efendim, edevatı harbiyenin evveleminde ehem olanı güherçile olduğu müsellemdir. Zira top ve tüfek mermilerini icra, tariki aharla mümkün olmaz. Güherçile'nin ihracının kısmı azami Kayseriye güherçile ocaklarından ihraç eden esnafın akçelerini tahsil etmesi hususuna gelince, dairesi imkândan olmayıp, zira muhasebeci tayin olan adam suiistimal etmek için paralarını îtâ etmesi muhaldir. Bu fukaraların şikâyetlerini devairiâidesinden kat'etmelerini ve akçelerini düyunu gayri muntazama suretine ithalsiz tediye edilmesini temenni ederim.

Kayseri Mebusu Hacı Kasım

REİS — Hüsnüniyetle yazılmış bir takrir efendim. Nereye havalesini münasip görürseniz. (Re'ye müracaat sadaları)

Hacı Kasım Efendi (Kayseri) — Lüzum buyurun efendim.

REİS — Bir defa sahib-i takrir söylesin efendim.

Hacı Kasım Efendi (Devamla) — Şimdi bundan maksadım iki şey. Çünkü öteden beri malûm ki, Anadolu'dan, her yerden bu barut edevatı, bu güherçile çıkmaz. Ancak, Konya'da olur, Kayseriye 'de olur. Bunun kesreti, âmmey e ve Devletin birinci menfaati azîmesini hâsıl eden bir şeydir. Fakat bu güherçile fabrikaları sahipleri ameleye para vermiyorlar.

¹²Hülagü Metin, **Osmanlı Devleti'nde Güherçile Üretimi ve Kayseri Güherçile Fabrikası**, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 11 (2001), s. 73

Para vermediğinden o toprak çökecek. (Bir kelime okunamadı) oluyor, para vermiyor. Buna tasniat ediyorlar. Onun için, meselâ, küllü yevmin 2 bin, 3 bin okka, 5 bin okka güherçile çıkacak iken, gün - be - gün tezebzübe, çoğu da bırakıyor, işlemiyor. Bundan başka, bir de bunun nihayeti bir top, batman barutla atılan, meselâ 6 okka barutla atılan top var. Bu, iki yere münhasırdır. Bunun için lâzım gelen icraatı ve paralarının geride olan diyyunu gayri muntazamanın geçiren kaideden istisna tutulması (Bir mebusa hitaben) Canım olsun olmasın (Devam ederek) buna bir ehemmiyet üzre, her nereye havalesi mümkün ise, buna bir himmet buyurun. Bu, âmmeyenafi olduktan sonra, Devletin birinci derecede ve harb edevatının ehem ve elzemidir. Nihayetinde elden barut almaya mecbur olunuyor. İşte bundan ibarettir.

REİS — Harbiye Encümenine havale ile beraber nazarı mütalaaya alanlar elini kaldırsın: Eller kalkar. Nazarı mütalaaya alındı. Harbiye Encümenine havale edildi.

Keza, Zamantı çevresindeki köyler de güherçile işlenen yerler arasındadır. Meselâ; 1325/1907-1908 yıllarında Kayseri ve çevresinde bulunan topraklarda işlenmek üzere 100 adet ocak açılmış, açılan bu ocaklardan 150.000 kıyye güherçile elde edilmiştir. Bunun 5.000 kıyyesi zayi olmuş ise de geriye kalan 145.000 kıyyesi kullanıma sunulmuştur. Diğer yerlerde olduğu gibi Kayseri’de bulunan güherçile ocakları ve güherçile fabrikası devletin sıkı denetimi altında yürütülmekteydi. 1826 yılından itibaren Tophane Müşiriyet-i Celilesi’ne¹³ bağlı olarak faaliyetlerini sürdürmeye devam etmiştir.

Kayseri Güherçile Fabrikası’nın büyük bir kârhanesi olması dolayısıyla belirli bir işçi sayısına ihtiyaç duyulmuştur. Bundan dolayı da çalışanlar arasında sıradan fertlere rastlamanın yanında hisar erleri ve emekli sipahiler gibi muayyen sınıftan işçiler de görmek mümkün olmuştur. Gerek kârhanenin büyüklüğünden ve dolayısıyla işçiye olan ihtiyacından dolayı ve gerekse devletin güherçile üretimine vermiş olduğu ehemmiyetten ötürü güherçile ocaklarında ve kârhanede çalışanlar bir kısım imtiyazlara sahip ol muşlardır¹⁴. Meselâ, güherçile hizmetinde istihdam edilmiş bulunan hisar erleri bu hizmetlerinden dolayı seferden muaf kılınmışlardır. Ancak devlet güherçile çalışanlarına azami imtiyazı tanıyıp gereken önemi gösterirken güherçile çalışanlarından ve fabrika görevlilerinden de aynı yaklaşım, ciddiyet ve çalışkanlık istemiştir. Örneğin resmi adı ile Kayseri Güherçile Fabrika-i Hümayunu Müdüriyetinde görevli Kolağası Kayserili Hasan Efendi’nin vazife yapma noktasında istenen derecede gayreti görülememesinden dolayı değiştirilmesi cihetine gidilmiş, yerine bu vazifeyi güzel bir surette idare ve ifaya muktedir olduğu, istenen vasıflara haiz kimselerden bulunduğu anlaşılan Bahr-i Sefid Filosu topçusu 1. Alayı’nın 3. Taburu Sağ Kol Ağası Balıkesirli İbrahim Efendi atanmıştır. Hasan Efendi de mezkûr tabur komutanlığında istihdam olunmuştur¹³⁶. Kayseri’de elde edilen güherçileler Kayseri kalesinde muhafaza edilmiştir. Ancak hıyaneti ortaya çıktığı için dirlikleri elinden alınan ve daha evvelce dirlikleri olmayıp hisarda oturanların kalede olmaları dolayısıyla zaman zaman burada muhafaza edilen güherçileye zarar vermeleri söz konusu olmuştur.

Baruthanenin Kurulması

Tanzimat’ın (1839) ilânından kısa bir süre sonra güherçile elde edilen yörelerde birer fabrika yapılması kararlaştırılmıştı. Muhasıllar (sancağın hasılatını toplayan ve yöneten) ve Memleket Meclisleri bu konuda gerekeni yerine getireceklerdi. Güherçileci esnafın elinde

¹³1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın ortadan kaldırılmasıyla Topçu Ocağı adı kaldırılmış ve bu tarihten itibaren *Tophane Müşiriyeti* olarak varlığını sürdürmüştür.

¹⁴Hülgü Metin, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı: 11 Yıl: 2001 (s. 73-93)

©Tüm hakları saklıdır. Yazılı izin alınmadan basılamaz, çoğaltılamaz, kopyalanamaz, dağıtılamaz. Sadece kaynak göstermek kaydı ile atıfta bulunulabilir.

bulunan kazanlar satın alınacak kendileri de kurulacak fabrikalarda usta ve işçi olarak çalıştırılacaklardı. Devlet, baruthane vasıtası ile gerek görülecek malzeme ile barutçu ve ustabaşı sağlamayı üslenmekteydi. Nitekim Kayseri'nin uygun bir yerinde fabrika açılması için zimmi olan ustalar görevlendirilmişti. Kente vardıklarında sancak meclisi aracılığı ile uygun bir yer belirlenmesi, ücretlerinin muhasıllık hazinesinden verilmesi, fabrika için gerekecek masrafların ise maliye tarafından karşılanması ilgililere bildirilmişti. Bu kararlar üzerindedir ki kısa bir süre içinde fabrikanın yapılmasına başlandığı anlaşılmaktadır¹⁵.

Kayseri'nin kuzey batısında, bugünkü Hacı Kılıç Camii civarında 1842 yılı ilkbaharında fabrikanın inşaatına başlandı. Büyük bakır kazanlar, musluk ve vanalar İngiltere'den getirilmişti. Ortalama 118 metre boyunda 59 metre eninde uzunca bir taş bina yapılmış, Tokat'tan gelen bakırcı ustaları İngiliz mühendis ve teknisyenler 1872 yılı Kasım ortalarında bu fabrikayı tamamlamışlardı. Fabrikanın inşaatı, işçilik ve montaj gideri ve makineleri tahminen 250 bin liraya (2.270 sterline) mal olduğu ileri sürülmektedir. Barut fabrikasının kurulmasına müteakip kaliteli güherçile ve barut üretimine başlanmıştır.

¹⁵ Köse Muhammet, Kayseri şehri, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Tarih Dizisi Kayseri 2018 s.268

**Kayseri Güherçile imalâthanesinin
kurulduğu tarihten itibaren yapısı ve
yöneticileri:**

YILLAR H/M	MÜDÜR	KATİP	MÜLAZİM	AMBARCI	REDİF ZABITANI	ESNAF KETHÜDASI	MÜFETTİŞ	MUHAFAZA MEMURU	HADEME
Hicri 978-979, (M/ 1570- 1572)	ALİ ÇAVUŞ						AKDAĞ KADISI MEVLÂNA HAMA		
1288- 1292 (1871- 1875)	İSTEFAN EFENDİ	MEHMET EFENDİ				MEMİŞ AĞA			
1293 (1876)	SERVET BEY	AHMET EFENDİ	HASAN AĞA						
1295 (1878)	MEHMET SERVET EFENDİ	AHMET EFENDİ	HASAN AĞA		ALAY KATİBİ				
1300 (1882- 1883)	SERVET BEY	ŞEVKET EFENDİ	HASAN EFENDİ	ALİ AĞA					
1318 (1900- 01)	MAHMUT BEY	ŞEVKET EFENDİ							

©Tüm hakları saklıdır. Yazılı izin alınmadan basılamaz, çoğaltılamaz, kopyalanamaz, dağıtılamaz. Sadece kaynak göstermek kaydı ile atıfta bulunulabilir.

1307 (1891-92)	HASAN AĞA	ŞEVKET BEY		ALİ AĞA				4 NEFER
1311 (1893-94)	İBRAHİM EFENDİ	ŞEVKET EFENDİ		ALİ AĞA				4 NEFER
1320 (1902-03)	ŞEKİP BEY	ŞEVKET EFENDİ						
1325 (1907-08)	ŞEKİP BEY	İSMAİL EFENDİ					SÜLEYMAN EFENDİ	

©Tüm hakları saklıdır. Yazılı izin alınmadan basılamaz, çoğaltılamaz, kopyalanamaz, dağıtılamaz. Sadece kaynak göstermek kaydı ile atıfta bulunulabilir.